

Милан КУТЛЕШИЋ*
Историјски институт
Београд

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРБИ: ДИПЛОМАТСКИ ИЗВЕШТАЈИ И ПРВИ КОРАЦИ КА УПОЗНАВАЊУ БРИТАНАЦА СА СРБИМА**

Апстракт: У овом раду су представљени извештаји британских дипломата о догађајима који су били значајни за Српску револуцију, правно дефинисање Кнежевине Србије и српског питања у оквиру Османског царства. Такође, представљена је и делатност Британаца који су пролазили кроз српске земље, долазили у контакт са српским становништвом и касније износили своје утиске о томе кроз путописе које су објављивали. Представљено је и деловање Џона Бауринга једног од првих Британаца који су упознавали јавност своје земље са Србима, српским националним покретом за ослобођење, литературом, културом.

Кључне речи: Велика Британија, Срби, Османско царство, британски путници, Џон Бауринг, хатишерифи.

Велика Британија је као велика сила почела да се интересује за простор југоисточне Европе још од времена склапања споразума у Кучук Кајнарџију 1774. године, када је Османско царство доспело у положај подређеног субјекта Руске империје. Још је Виљем Пит Млађи зазирао од руских победа над Турском 1791. године, јер се бојао увећања руског утицаја на европску политику, али је наишао

* milan.kutlesic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Европа и Срби : подстицаји и искушења европске Модерне 1804–1918* (Ев. бр. 177031).

на оштру опозицију код Едмунда Берка и Џејмса Фокса.¹ Док је Џорџ Канинг² био министар спољних послова у влади лорда Портланда 1807–1809. године, са Османским царством је потписан споразум англо-турског пријатељства, иако Османлије нису били у непријатељским односима са Наполеоном, за разлику од Русије.³ Из овога се види да је тај постулат британске спољне политике, чији је један од чинилаца и страх од руских експанзионистичких намера, своје прве симптоме показивао још у осамнаестом веку, да би у другој половини деветнаестог века достигао врхунац у виду Кримског рата (1854–1856) и Велике источне кризе (1875–1878).

Са појавом романтизма, Француском револуцијом и ратовима Велике Британије против Наполеона, Британци се на непосредан начин упознају са овим делом европског континента. За време Наполеонових ратова једна ескадра британске морнарице се борила против Наполеона у Јадранском мору заједно са Црногорцима.⁴ Током Првог српског устанка српски револуционари су ступили у контакт са британским конзулом у Букурешту Самерерсом. Самерерс је тада боравио на Малти, али је посао обављао секретар британског конзулата у Букурешту Јован Мано. Тражили су помоћ у наоружању, али су били одбијени уз образложење да Велика Британија не извози оружје када је у ратном стању, с обзиром на то да је тада рат против Наполеона и Француза био у пуном јеку.⁵ Односи британских представника са српским устаницима нису никада били присни, из једноставног разлога што се на Србе гледало као на народ који је близак Русима и који су сматрани побуњеницима против централне власти.

Крајем осамнаестог и почетком деветнаестог века, међу младим племићима у Британији постојао је својеврсни обичај путовања по Европи, које

¹ А. Briggs, *The Age of Improvement 1783–1867*, London 1966, 128. Виљем Пит Млађи (1759–1806) – Британски политичар и премијер за време док је Велика Британија ратовала против Француске (1783–1801, 1804–1806); Едмунд Берк (1729–1797) – Британски државник, политичар и филозоф. Иако је критиковао краљевску и британску власт над колонијама у Америци, супротставио се дешавањима у Француској и Француској револуцији, тако да је код својих политичких следбеника стекао звање једног од првака конзервативне мисли; Чарлс Џејмс Фокс (1749–1806) – Британски политичар, вишегодишњи вођа виговске странке у Доњем дому британског парламента и министар спољних послова у три владе (1782, 1783. и 1806. године). Био је велики критичар политике за коју се залагао краљ Џорџ III и подржавалац Америчке револуције, Француске револуције, верске толеранције, као и велики противник трговине робљем.

² Џорџ Канинг (1770–1827) – Британски политичар, дипломата и државник. Највише времена је провео као министар спољних послова у влади лорда Ливерпула (1822–1827), а био је премијер 1827. године.

³ Исто, 347–348.

⁴ Б. Момчиловић, *Из историје југословенско–британских културних веза од 1650. године до II светског рата*, Нови Сад 1990, 25.

⁵ Б. Момчиловић, *Велика Британија и српска национална револуција 1804–1815*, Европа и српска револуција 1804–1815, (уредник Ч. Попов), Нови Сад 2004, 448–452; Ч. Антић, *Карађорђе и Велика Британија*, *Miscellanea* 23 (2004) 125–135.

је трајало по неколико година, такозвани *Grand tour*. Током путовања, обилазиле су се земље и градови који су представљали центре културе тадашње Европе. Класично образовање је побуђивало интересовање за Грчку и Грке, а самим тим и за цео простор Балкана, источног Медитерана, Оријента. У трећој и четвртој деценији деветнаестог века британски путници почињу да остављају значајне описе Србије и Срба тога времена. Први код кога налазимо помињање Србије је Џорџ Томас Кејпл (George Thomas Keppel), који је био официр британске војске и који је иза себе оставио путопис *Путовање преко Балкана 1829–1830. године*. У својству британског официра и обавештајца обишао је територију на којој су се водиле борбе између руске и османске војске 1828–1829. године и током тог путовања из Цариграда је дошао до Букурешта. Није пролазио кроз Србију, али је у својој књизи објавио писмо пријатеља који је прешао пут од Цариграда до Земунa, пролазећи и кроз Србију, негде у исто време када је и Кејпл ишао својом балканском рутом. Кејплов пријатељ је путовао у зимско време и није био превише заинтересован за околину, о чему сведочи то што се није ни потрудио да сазна имена насеља кроз која је пролазио. Једино је оставио занимљиво запажање о томе да су градови у Србији били чистији и да су имали боље куће од већине места у тадашњој Турској.⁶ Британски писац и уметник француског порекла Франсис Ерве (Francis Hervé) кренуо је у лето 1831. године на путовање по Леванту, да би се крајем септембра 1833. године запутио из Цариграда у Беч. Крећући се цариградским друмом Ерве забележио је места кроз која је пролазио (Белу Паланку, Пирот, Ниш, Алексинац, Јагодину, Смедеревску Паланку, Коларе, Београд). Пролазио је и кроз српске градове у тадашњој Хабзбуршкој монархији и забележио је да су то били Земун, Петроварадин, Нови Сад и Суботица, али о њима, као и о претходним градовима није написао нешто одређено. Уз један пасус о Београду, једино су карантин у Земуну и опис Новог Сада добили шири опис.⁷ Џејмс Бејли Фрејзер (James Baillie Fraser) је био службеник индијске компаније и на својим истраживачко-обавештајним мисијама и путовањима обилазио је простор Хималаја, Персију, Блиски исток, Балкан. Пролазећи кроз Србију, на путу за Цариград, није успео да успостави разговор са својим пратиоцем, татариним, будући да није знао српски језик. Због тога су његови описи сведени на импресију о природи, народној ношњи и коначиштима у којима је ноћио.⁸ Најпознатији британски путописац деветнаестог века Александар Виљем Кинглејк (Alexander William Kinglake, 1809–1891) на свом пропутовању ка Леванту пролазио је кроз Србију 1834. године. Његов путопис *Еотен: Трагови путовања донети са Истока*⁹ садржи део о петнаестодневном

⁶ V. Kostić, *Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi 1700–1860*, Beograd 2014, 90–91; G. T. Keppel, *Narrative of Journey across the Balkan in 1829–1830*, 2 Volumes, London 1831.

⁷ V. Kostić, *nav. delo*, 92–93; F. Hervé, *A Residence in Greece and Turkey ; with notes of the journey through Bulgaria, Servia, Hungary and the Balkan*, 2 volumes, London 1837.

⁸ V. Kostić, *nav. delo*, 94–96; J. B. Fraser, *A winters journey from Constantinople to Teheran*, 2 Volumes, London 1838.

⁹ Кинглејк је објавио *Еотен* 1844. године, а аутор овог текста је успео да дође до издања које је касније изашло *Eothen: Traces of travel brought home from the East*, London 1906.

пропутовању кроз Србију. Прво поглавље књиге почиње описом боравка у Земуну и „завршетком путовања кроз Европу”, пошто је ступао на тле „Истока”. Београд је на њега оставио утисак источњачког града, препуног људи са турбанима на главама, уских и стрмих улица. У другом поглављу помиње да је пролазио поред Ђеле-куле коју је енглески цинично описао као „врхунско уметничко дело”. Није само био сигуран када је кула подигнута, па је претпоставио да је то било 1806. године. Кинглејк је дошао у средину која му је била страна, али и егзотична, јер је била потпуно другачија од оне из које је долазио. Не може се рећи да се саосећао са хришћанским становништвом нити да је био изненађен понашањем Османлија.¹⁰

Са развитком речног саобраћаја и употребом пароброда, већина британских путника је почела да користи Дунав и Црно море као главну саобраћајницу за прелазак раздаљине од Беча до Цариграда и обратно. Они нису залазили у унутрашњост Србије и цела њихова импресија о Србима и Србији се састојала од боравка на речним пристаништима или погледом са палубе. Међу такве путописце спадају Чарлс Елиот, Ричард Клариц, Џулија Пардоу, Џон Паџет, Џорџ Глиг, Адолфас Слејд, Џејмс Бест.¹¹

Међу онима који су дали свој допринос представљању Срба и српске културе британској јавности, а да нису били путописци нити су икада боравили на простору Србије, издваја се Џон Бауринг (John Bowring, 1792–1872). Он је био Енглез који је активно помагао револуционарне покрете у Европи који су почели да се одигравају 1821. године. Био је повереник британске владе за контакт са владом Португалије, о потенцијалној инвазији династије Бурбона на Португалију, па је тим поводом ухапшен у Француској и био је у затвору у Булоњу. Када је пуштен после бучног протеста британског Доњег дома 1823. године, постао је секретар Лондонског одбора за помоћ Грцима, за чијег времена се дописивао са Бајроном о пошиљкама за Грчку. Касније је два пута биран за посланика у Доњем дому, а био је и гувернер Хонг Конга и енергични поборник продора британске политике у Кину. Био је један од водећих учесника Другог опијумског рата. Године 1824. постао је уредник утицајног часописа *Westminster Review*, чији је оснивач био британски филозоф Џереми Бентам. У то време је Бауринг почео да се дописује са Јернејем Копитарем, који му је крајем 1825. године послао збирке Вука Стефановића Караџића на српском језику, али је у исто време набавио и преводе тих дела на немачком језику. У јулу 1826. године објавио је чланак и приказао три Вукове књиге, као и 12 превода српских песама које су преведене са немачког на енглески језик. Баурингови преводи су априла 1827. године објављени под насловом *Српске народне песме (Serbian national poetry)* са уводом и стиховима које је посветио Вуку Караџићу, са којим се и дописивао од децембра 1826. године. Ту је долазило до размимоилажења, јер је Бауринг тражио још српских песама, док су Вук и Копитар желели да се Бауринг заложи

¹⁰ V. Kostić, *nav. delo*, 98–102; M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006, 203–204.

¹¹ V. Kostić, *nav. delo*, 102–116.

за Вуков превод Новог завета код Лондонског библијског друштва и да се преведе дело Леополда Ранкеа *Српска револуција* на енглески језик. Бауринг није имао најсјајније образовање, будући да је српски језик сматрао хеленизованом верзијом руског језика и да је српски језик настао захваљујући близини Грчке. Његова збирка српских песама је наишла на позитивну критику часописа *The London Review*, где се писало о *сервијанским песмама*, о њиховој чистоти, једноставности и симпатичној машти. Мора се рећи да његови покушаји да упозна ширу британску јавност са српским народним песмама и песмама Словена нису били претерано успешни.¹²



Џон Бауринг

У години када је донета Акерманска конвенција 1826. године, међународни споразум између Русије и Османског царства у коме се помињу Срби као субјекат у међународној политици, Стратфорд Канинг,¹³ британски

¹² Д. Вилсон, *Живот и време Вука Стефановића Караџића 1787–1864: образованост, књижевност и национална независност у Србији*, Београд 1994, 194–198.

¹³ Стратфорд Канинг (1786–1880) – Британски дипломата. У периоду од 1810. до 1858. године, провео је двадесет година у Цариграду као амбасадор Велике Британије.

амбасадор у Цариграду, сматрао је битним да о томе обавести свог министра иностраних послова. Срби су поменути у једној реченици, уз Влашку и Молдавију, али највећи утисак на Стратфорда Канинга оставила је затвореност министра спољних послова Османског царства, реис-ефендије, према британским дипломатама и суздржаност да са њима разговара о свим овим питањима. Стратфорд Канинг се жалио како реис-ефендија не показује никакву жељу „да се отвори”.¹⁴ Стратфорд Канинг је послао комплетну Акерманску конвенцију са 8 чланова, преведену на енглески, где је у члану 5 регулисано српско питање, по узору на споразум у Букурешту.¹⁵

У годинама које су уследиле Османско царство се суочило са небројеним изазовима, ратовима, гушењем побуна. Са ратом који је се одиграо између Русије и Османског царства 1828–1829. године, који је окончан Једренским миром, Срби су поново доспели у сферу политичког интересовања британске дипломатије. До самог постизања споразума, главна преокупација британског отправника послова била је присуство и деловање Руса на простору Османског царства, руског генерала Дибића, као и Мустафа- паше Бушатлије.

Део Једренског споразума који се тиче Србије није још спроведен у дело, јер Порта не жели да Србија „анексира“ територију Босанског и Румелијског пашалука, јер би то Порти препречило директан пут до Босанског пашалука (питање 6 нахија). Роберт Гордон¹⁶ помиње да је одржао око 7 састанака по овом питању са Рибопјером, руским амбасадором, и реис-ефендијом. Реис-ефендија је уверавао Роберта Гордона да Порта никада неће пристати на таква ограничења. Роберт Гордон Милоша Обреновића назива *chief (господар)* и наводи да је Милош Обреновић и раније безуспешно тражио титулу кнеза („кнез“ је написано у оригиналу) – првог господара или *prince*, па је султан ипак издао царски берат где је та титула потврђена Милошу Обреновићу, као и његовим потомцима.¹⁷

Према сазнањима Понсонбија,¹⁸ која је добио од саветника султана Махмуда II Бугарина Богоридиса, кнез Милош је потпуно антируски расположен. Лорд Понсонби је пренео да овај саветник сматра да је цела Румелија (европски

¹⁴ FO 78/144, No 112, Стратфорд Канинг – Џорџ Канинг, 9. септембар 1826, Цариград.

¹⁵ FO 78/144, No 122, Стратфорд Канинг – Џорџ Канинг, 30. септембар 1826, Цариград.

¹⁶ Роберт Гордон (1791–1847) – Британски дипломата и отправник послова британске амбасаде у Цариграду 1828–1831. године. Роберт Гордон је био један од седморо деце шкотског племића и масона лорда Џорџа Гордона Хадоа. Деда Роберта Гордона био је трећи лорд од Абердина, а његов рођени брат четврти лорд од Абердина. Док је Роберт Гордон обављао дужност отправника послова британске амбасаде у Цариграду, његов брат лорд Абердин је био министар спољних послова у влади војводе Велингтона 1828–1830. године. Роберт Гордон је касније обављао дужност амбасадора Велике Британије у Бечу за време владе Роберта Пила 1841–1846. године, док је његов брат лорд Абердин био министар спољних послова у истој влади.

¹⁷ FO 78/191, No 82, Роберт Гордон – Лорд Абердин, 11. октобар 1830, Цариград.

¹⁸ Џон Понсонби (1770–1855) – Британски амбасадор у Цариграду од 1833. до 1837. године.

део Османског царства) антитурски расположена, али да је становништво постало антируско и да би подржало Турке у сукобу против Руса. Богоридис је рекао Понсонбију и да му је кнез Милош предлагао да се ороде, тј. да син кнеза Милоша ожени Богоридисеву ћерку.¹⁹

Сви извештаји су превасходно усредсређени на кључна дешавања везана за Османско царство: продор Русије на Кавказ и сукоби са Персијом, грчко питање, Мехмед Алија и Египат. Срби су споредна нота и мање битни у односу на ове догађаје. Тек са Хатишерифима буди се интересовање британске спољне политике и дипломатије према Србима. Дејвид Уркварт, новопостављени секретар британске амбасаде у Цариграду, на свом путу до османске престонице, успоставља контакт са кнезом Милошем, да би 1837. године Велика Британија отворила конзулат у Кнежевини Србији и тада је пуковник Лојд Хоџес постављен за конзула. Дејвид Уркварт 1832. године долази у Београд и то је био први званични контакт једног британског званичника са представником српских власти, са кнезом Милошем.²⁰ Урквартова посета је један од показатеља како ће се британска политика одвијати на овим просторима, будући да је Уркварт био један од најватренијих противника Русије и руске спољне политике на Балкану, Кавказу, централној Азији и Блиском истоку. После склапања мира у Ункијар Искелесију 1833. године између Русије и Османског царства, када је Османско царство доспело у завистан положај у односу на политику Санкт Петербурга, у британском друштву почиње да се јавља појава латентног, а некада и отвореног, непријатељства према Русији, руској политици и руском друштву у целини. Однос појединих и водећих политичара Велике Британије према Србима и Србији се преламао кроз ту призму русофобије, будући да су на Србе, због словенског порекла, православне вере и српског непријатељства према османским окупаторима, гледали као на балканску верзију Руса.

¹⁹ FO 78/225, Понсонби – Палмерстон, 19. децембар 1833 – 24. јануар 1834, Цариград.

²⁰ D. Urquhart, *A Fragment of the history of Serbia: 1843*, Belgrade 1989; J. Пауновић–Штерменски, *Урквартово виђење међународног положаја Србије*, Београд 2007; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд 2011, 218–219.

Milan Kutlešić

**GREAT BRITAIN AND THE SERBS:
DIPLOMATIC REPORTS AND FIRST STEPS
TO INTRODUCE THE SERBS TO THE BRITISH**

Summary

The politics of Great Britain in the Eastern question was determined by Britain's own interest, with a lack of sympathy for those who stood on the way of fulfilling that goal. The British view of Serbia was shaped by the perceived possible threat at the stability of the Ottoman Empire, and British diplomats in Constantinople observed very carefully every change in that part of Europe. The British interest in Serbia and the Serbs appeared in the 1820s and 1830s, both at the political and cultural level. John Bowring, a young British liberal at the time and a prominent British statesman later on, started to publish Serbian poems in order to introduce the Serbs to the British public. That was the first time that the British audience could learn about Serbian culture and national poems collected by Vuk Karadžić, even though that was not a very successful attempt.

Key words: Great Britain, the Serbs, Ottoman Empire, John Bowring, British travellers, Hattiserif.